

Şeir dilində bitki adları ilə bağlı dialektizmlərin üslubi siqləti

Yeganə Salahova
Gəncə Dövlət Universitetinin doktorantı

Xülasə

Poeziyada digər leksik vahidlər kimi bitki adları ilə bağlı dialektizmlərdə mükəmməl üslubi mövqedə təzahür edir. Şeir dilində hər bir nitq elementinin üslubi məqsədi olduğu kimi, dialektizmlərin də üslubi yükü var, orijinal dəsti-xəttlə qələmə alınmış şeirlərdə üslubi nəzarətdən kənarında heç bir linqvistik vahidə rast gəlinmir və dialektizmlər də bu qəbildəndir. Dünyanın bir parçası kimi Azərbaycan zəngin bitki örtüyünə malik bir ölkədir. Ölkəmizin müxtəlif bölgələrində yüzlərlə bitki növləri mövcuddur. Bunların bəzilərindən dərman preparatlarının hazırlanmasında istifadə edilir, bəzilərindən isə yeməli bitki kimi istifadə olunur və yeməli olanlarından məişətimizdə müxtəlif xörəklər də hazırlanır. Bitki adlarından dialektizmlərdən şeir dilində istifadə təbiidir. Müəyyən bir bölgədən çıxan söz sənətkarı təbii olaraq həmin regionun dil materialını, ifadə tərzini, adi danışq ifadələrini özünün yaradıcılıq laboratoriyasına daxil etməyə çalışır ki, belə məqamlarda onlar bitki adlarını bildiren dialektizmlərdən də yan keçmirlər. elə buna görə də dialektizmlər müxtəlif forma və mənalarda işlənərək həm linqvistik, həm də kulturoloji xüsusiyyətlər kəsb edir. Şeir dilində elə dialektizmlərə rast gəlinir ki, bunlar poetik üslub gözəllikləri ilə olduqca canlı formalarda aşkarlanır. Məqalədə bütün bu bədi və üslubi məziyyətlər linqvistik aspektdə təhlil edilir.

Açar sözlər: poeziya, dialektizm, üslub, linqvistik, bitki

Стилистическая сложность диалектизмов, связанных с названиями растений в языке поэзии

Егяна Салахова
*Докторант Гянджинского
 Государственного Университета*

Резюме

Как и другие лексические единицы в поэзии, диалектика названий растений находится в идеальном стилистическом положении. Подобно тому, как каждый элемент речи в языке поэзии имеет стилистическое назначение, диалектика несет стилистическую нагрузку. Как часть мира, Азербайджан - страна с богатой растительностью. В разных регионах нашей страны встречаются сотни видов растений. Некоторые из них

используются при приготовлении лекарств, некоторые из них используются как съедобные растения, а некоторые из них используются при приготовлении различных блюд в нашей жизни. В языке поэзии естественно использовать названия растений из диалектики. Художник из определенного региона, естественно, пытается включить языковой материал, стиль выражения и обычные разговорные выражения этого региона в свою творческую лабораторию, и в такие моменты они не игнорируют диалектику названий растений. Вот почему диалектика развивается в разных формах и значениях и имеет как языковые, так и культурные особенности. В языке поэзии есть такая диалектика, что они раскрываются в очень ярких формах с красотой поэтического стиля. В статье анализируются все эти художественно-стилистические достоинства с лингвистической точки зрения.

Ключевые слова: поэзия, диалектика, стиль, языкознание, растение

Stylistic complexity of dialectisms associated with plant names in the language of poetry

Egana Salakhova
Doctoral student at Ganja State University

Summary

Like other lexical units in poetry, the dialectic of plant names is in an ideal stylistic position. Just as every element of speech in the language of poetry has a stylistic purpose, dialectics carries a stylistic load. As part of the world, Azerbaijan is a country with rich vegetation. There are hundreds of plant species in different regions of our country. Some of them are used in the preparation of medicines, some of them are used as edible plants, and some of them are used in the preparation of various dishes in our lives. In the language of poetry, it is natural to use the names of plants from dialectics. An artist from a particular region naturally tries to incorporate the linguistic material, style of expression and common colloquial expressions of that region into their creative laboratory, and in such moments they do not ignore the dialectic of plant names. That is why dialectics develops in different forms and meanings and has both linguistic and cultural characteristics. There is such a dialectic in the language of poetry that they are revealed in very vivid forms with the beauty of a poetic style. The article analyzes all these artistic and stylistic merits from a linguistic point of view.

Key words: poetry, dialectics, style, linguistics, plant

Aktuallıq. Bitki adları ilə bağlı dialektizmlərdə şeir dilində yerli koloriti qabarıqlaşdırmaqda mühüm poetik-üslubi atributlardandır. Xalqın təfəkkürünü,

mənəviyyatını və ruhunu oxşayan poeziya dilində də əks-səda tapan dialektizmlərin semantik təbiətini, yayılma areallarını, şeir dilində hansı xüsusi üslubi siqlətə yiyələnmələrini öyrənmək bu mövzunu kifayət qədər aktual edir.

Annotasiya. Poeziya üçün bitki adları ilə bağlı dialektizmlər də mühüm dil faktıdır və bunlar xüsusi həssaslıqla şeir dilinə hopdurulur ki, məqalədə həmin söz qruplarının üslubi siqlətindən danışılır.

Metod. Məqalədə linqvistik-təsvir metodu tətbiq olunmuşdur.

Giriş. Azərbaycan poeziya dilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri və spesifik cəhətləri olduqca çoxdur. Bu cəhətlərin geniş konseptual planda öyrənilməsinə bütün dövrlərdə, o cümlədən yaşadığımız günlərdə də maraq güclüdür. “Poeziya nəzəriyyəsinin ən aktual problemlərinin aydınlaşdırılması, estetik məğzinin aşkarlanması həmişə lirik düşüncənin qüvvəsinin təsdiqinə xidmət göstərmişdir. Xüsusən şeir dilinə xas olan ümdəlamətlər üzə çıxarılmıqla onun digər ədəbi növ və janrlardan fərqli xüsusiyyətlərini, oxşar tərəflərini, ümumilik təşkil edən ifadə vasitələrini müəyyənləşdirmək olduqca vacib problemlərdəndir. Şeir dilinin əlamətlərini geniş miqyasda nəzərdən keçirmək təşəbbüsünün başqa bir məziyyəti ondan ibarətdir ki, onu poetik yaradıcılıq prosesində aparıcı olması faktını əsaslandırmaq mümkün olur. Onun estetik mahiyyəti və incə üslubi xüsusiyyətlərinin araşdırılması şeir sənətinin poetikasını, habelə poeziyanın müasir bədii tələblərini meydana çıxarır. Başqa sözlərlə desək, şeir estetikasının əsasları məhz dildən istifadə meyarlarından asılılığı təsdiqlənir” (1, 11).

Linqvist-alim M.Hüseynovun bu dediklərini hərtərəfli aydınlaşdırmaq elmi-nəzəri şərhini vermək üçün qədim ənənələri ilə zəngin olan Azərbaycan poeziyası kifayət qədər bol materiala malikdir və dilimizin milli koloritini özündə əks etdirən dialektizmlər də bu dil materialları içərisində mühüm yerlərdən birini tutur. Həm poeziya, həm də nəsr dilində dialektizmlərdən istifadədə Azərbaycan linqvistləri arasında yekdil fikir yoxdur. bəziləri belə iddia irəli sürürlər ki, guya bu dil vahidlərindən gen-bol istifadə etməklə dilimiz korlana bilər. bəziləri bu fikirdədir ki, dialektizmlərdən indi istifadə etməyib, nə vaxt istifadə edəcəyik? Bunları arxivə göndərmək ən azından günahdır. Birinci fikir artıq öz kəsərini itirib. Müasir Azərbaycan poeziyasında məqsədli şəkildə bəzi şairlərin şeir dilində dialektizmlərdən kifayət qədər istifadə edilir və həmin poetik örnəklərin dilində dialektizmlər füsunkar görünür. Heyranlıq doğurur, bütün bunları söyləməklə dilin mühüm kateqoriyalarından olan dialektizmlərin poeziyada rolunu şişirtmək istəmirik. Həqiqətən də, estetik zövq, söz sənətkarının fərdi düşüncə qabiliyyəti, fikir bütövlüyü, şeirin emosiya və məzmun harmoniyası ondan istər-istəməz tələb edir ki, o, dialektizmlərə də müraciət etsin. Qeyd etməliyik ki, poeziyanın mühüm problemləri içərisində dilin leksik qatında əhəmiyyətli yerlərdən birini tutan dialektizmlərin və eyni

zamanda bu nitq vahidinin növünü təşkil edən bitki adları ilə bağlı dialektizmlərin linqvokulturoloji xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi olduqca vacib məsələlərdən biridir.

Məlumdur ki, Azərbaycan zəngin bitki örtüyünə malik bir ölkədir və bu bitki adlarının çoxu ədəbi dil səviyyəli olsa da, bəziləri öz izlərini dialekt və şivələrdə qoruyub saxlamışdır, yəni dialekt səviyyəlidir. Dialektal səviyyə kəsb edən bu leksik vahidlərdə poeziya dilində geniş istifadəyə cəlb olunur və şeir mətnlərində işlənən bitki adları ilə bağlı dialektizmlər də oxucunun hissələrinə təsiretmə vasitəsi kimi onun zövqünü oxşayır, onun hissələrini silkələyir, ona estetik zövq bəxş edir.

Püxtələşmiş söz sənətkarı şair üçün ana dilinin hər kəlməsi, hər sözü müqəddəsdir, əzizdir, şirindir. Akademik B.Nəbiyev də doğru olaraq yazırdı ki, şairin Vətəni onun öz ana dili, ana dilinin hər kəlməsi, hər səsidir, hər söz elə Vətənin bir parçasıdır, hər sözün yaddaşı Vətənin və xalqın tarixidir (2, 164). Ədəbiyyatşünas-alim hər kəlmə dedikdə şübhə etmir ki, dialekt və şivə sözlərini də nəzərdə tutmuşdur. Bitki adları ilə bağlı dialektizmləri şair poetik mühitə süni şəkildə hopdurmur, onu digər nitq vasitələri ilə çulğalaşdırır, müəyyən dil vahidləri ilə uyğunlaşdırır və həmin dil ünsürlərini araya-ərsəyə gətirəndən, poetikləşdirmə vasitəsinə çevirəndən sonra oxucuya təqdim edir. Müasir Azərbaycan poeziyasında elə örnəklərə rast gəlirik ki, sadəcə olaraq onların bir bəndində 3-ə qədər bitki adları ilə bağlı dialektizmlərdən istifadə edilmişdir ki, o ünsürlər mətnin forma və məna əlaqələrində fəallığı ilə daha çox seçilir. Şair Şahmar Ələkbərzadənin “*Laçın dağlarına məktub*” adlı şeirinin bir bəndində olduğu kimi:

*Toyuqtöküləndən ehmallı keçdim,
Qantəpər çinlədim, qırxbuğum biçdim.
Sütül baldırğanla qaynar süd içdim,
Dağlarda dağlandı “dağlarım mənim”!*

Şeir mətnində işlənən *qantəpər, qırxbuğum, baldırğan* bitki adları ilə bağlı dialektizmlərdir və bu leksik dialektizmlərin hər birinin ayrı-ayrılıqda mənası var.

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğətlərində bu dialektizmlərin hər biri qeydə alınmışdır:

Qantəpər. Bu yabanı bitki respublikamızın əksər bölgələrində bitir. Azərbaycan dilinin Tovuz şivəsində bu dialektizm “*gözəl qoxulu çiçək*” anlamında işlənir (3, 111). Tovuz rayonunun əksər kəndlərində *qantəpərdən* çay dəmlənir və çay olduqca ləzzətli, ətirli olur. Bu çaydan Tovuz bölgəsinə səyahət edən xarici turistlərə də təklif olunur. turistlər bu çaydan ləzzətlə içirlər və onun necə, nədən hazırlanması ilə yaxından maraqlanırlar. Xarici turistlər həmin bölgəni tərk edərkən onun qurudulmuş formasını öz ölkələrinə aparırlar ki, bu daxalqımızın çay mədəniyyətinin necə yüksək bir səviyyədə olduğuna

əyani bir sübutdur. İ.Bayramov göstərir ki, *qantəpər* Qərbi Azərbaycanın Çəmbək, Dərələyəz, İrəvan, Vedi, Zəngibasar şivələrində “*yabanı bitki adı*” mənasında işlənir (4, 217).

Qırxbuğum. Mürəkkəb struktura malik olan bu dialektizm say və isim komponentlərindən ibarətdir. Görünür, bu bitki qırxbuğumdan ibarət olduğuna görə belə ad almışdır. Qırxbuğum dialektizmi Qərbi Azərbaycanın Çəmbək, Dərələyəz, İrəvan, Vedi, Zəngibasar şivələrində “*yabanı bitki adı*” mənasında işlənir (4, 246).

Baldırğan. Bu bitki Azərbaycanın əsasən dağlıq bölgələrində bulaq başında bitir və enli, böyük yarpaqları olur. *Baldırğanın* körpə vaxtı yarpaqlarından dovğanın hazırlanmasında istifadə olunur, özəyi isə yeyilir. Azərbaycan dilinin Füzuli şivəsində bu dialektizm “*yaylaqlarda bulaq başında bitən enli yarpaqlı yabanı bitki*” mənasında işlənir: *Burda o qədir baldırğan bitif ki, heş su görükmür* (3, 55).

Azərbaycan dilinin Füzuli şivəsində *baldırğan* fonetik tərkibində işlənən bu dialektizm Qərbi Azərbaycanın Çəmbək, Dərələyəz, Basarkeçər, Kalinino, Vedi, Zəngibasar şivələrində baldırğan (q-ğ əvəzlənməsi ilə) fonetik şəkildə çıxış edir “*yeməli, yabanı bitki*” mənasını bildirir (4, 57).

Şahmar Ələkbərzadənin həmin şeirinin növbəti bəndində də təbiətin insanlara zövq və şəfa verən oymaqları və bitkilər aləmi maraqlı təsvirlərlə, cəlbedici bədii lövhələrlə tərənnüm edilir və şairin ürəklərdən süzülən hiss-həyəcanları, köksündən qopan duyğuları ifadə edən dil faktları içərisində *lilpar*, *çaşır* kimi bitki adları ilə bağlı dialektizmlər də şeir mətninin formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır və sözün həqiqi mənasında dinamizm qazanır:

Çiçəklə loğmanı Raziyə nənə,

Çəmənə çəmənə qatırmı yənə?

Çilədağ, kəkotu yığıbmı mənə?

Dururmu çaşırım, lilparım mənəm (5, 144).

Lilpar. Qərbi Azərbaycanın Çəmbək şivəsində bu dialektizm “*yeməli, yabanı bitki*”, Ağbaba şivəsində isə “*nilufər*” mənasında işlənir (4, 267).

Çaşır. Qərbi Azərbaycanın Çəmbək, Dərələyəz, Vedi, Zəngibasar şivələrində “*yeməli, yabanı bitki adı*” mənasında işlənir (4, 96). Azərbaycan dilinin Ordubad dialektlərində, Ağcabədi, Ağdam, Gədəbəy, Kəlbəcər, Şəmkir, Zəngilan şivələrində də həmin mənanı bildirir (7, 90).

Poeziya dilində elə leksik vahidlərə rast gəlirik ki, həmin sözlər şeir dilində mürəkkəb strukturda çıxış edir və tərəflərdən biri dialektal səciyyə kəsb edir, digər komponent isə ədəbi dilə məxsus söz qismində özünü göstərir. Bu baxımdan aşağıdakı poetik kontekstdə işlədilən *çəməngül* sözü olduqca xarakterikdir:

Mayda qanadlanar arı, kəpənək,

Çəməngül, bənövşə - neçə cür irəng.

Bəzəyir dağları al-əlvan çiçək,

Nərgiz naz gətirir yaz bu dağlara.

Poetik kontekstdə işlənən *çəməngül* mürəkkəb sözünün birinci komponentindəki *çəmən* sözü Azərbaycan dilinin Gəncə şivəsində “*ətirli yabanı bitki*” mənasında işlənir: - *Dağdan çəmən yığ gəti* (3, 438).

Bitki adlarından ibarət dialektizmlər Azərbaycan poeziya dilində daha çox təbiət mövzusunda qələmə alınmış poetik örnəklərin dilində rast gəlinir. Şair təbiətin əsrarəngiz gözəlliklərini tərənnüm edərkən ədəbi dildə işlənən bitki, gül-çiçək adları ilə kifayətlənmir, dialektizmlərə də müraciət etməli olur və bu baxımdan dərələyəzli el şairi Qulunun “*Dağlar*” rədifli şeirinin bir bəndində işlənən *səhlab* şivə sözü mətn mühitində uyumlu bir şəkildə alınmışdır:

Qulu deyər ayrı düşdüm elimdən,

Başım ayazımır didəm selindən.

Dəmləyəsən çayı səhlab gülündən,

Uzaq düşdü bizə yolu dağların (9, 267).

Səhlab dialektizmi Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz şivəsində “*səhlab*” fonetik tərkibində (b-v samit əvəzlənməsi – Y.S.) işlənir və “*yabanı bitki adı*” mənasını bildirir (4, 322).

Səhlab dialektizmi poetik mətn çərçivəsində üslubi çalar kəsb edir. Belə ki, şair yerindən-yurdundan didərgin düşdüyünə görə *səhlab yabanı bitkisindən* hazırlanan ətirli çayın üzünə həsrətdir. Mətnə ayrılıq, hicran, həsrət motivini daha da qabarıqlaşdırmaq məqsədilə həmin dialektizmdən istifadə etmişdir. “Milli ədəbi dil, ümumiyyətlə, dialektizmlərlə münasibətdədir” (10, 42) deyənlər tamamilə yanılırlar. “Bu münasibət bədii üslubda, o cümlədən şeir dilində qəti və ardıcıl səciyyə daşıya bilmir. Çünki, şeir bədii yaradıcılıq aktı kimi məhdud bir ərazidə yaşayan əhalinin danışığı üçün xarakterik olan sözləri – dialektizmləri leksik-üslubi kateqoriya sırasına daxil edə bilər. Buna görə də dialektizmləri üslubi kateqoriya kimi dəyərləndirməklə (11, 303) onun şeirin dil yaradıcılığından kənar sərf-nəzər etmək mümkün deyildir” (1, 359).

Ələyəz. “Yeməli yabanı bitki adı” (kəvərə oxşayır) mənasında təsvir-tərənnüm müstəvisində Mahirə Nağıqızının Gələydim şeirinin bir bəndində işlədilmişdir:

İt burnunu dərmək üçün çırmanım,

Zirinc kolu gözoşayan ormanım.

Əvaliyin, ələzəzin dərmanım,

Lilparından yığa-yığa gələydim (12, 135).

Göründüyü kimi, bir bənddə şair dörd yeməli bitki adından istifadə etmişdir ki, onlardan ikisi dialektal səciyyəlidir. *Lilpar* dialektizmindən yuxarıda bəhs etdik. *Ələyəz* bitki adından ibarət dialektizm Azərbaycan dilinin Dərələyəz, Qarakilsə, Qəmərli, Vedi, Zəngibasar şivələrində “yeməli yabanı bitki” mənasında işlənir. Bu bitkidən Vedidə ələyəzli çəkmə xörək növü də

hazırlanardı. Ələyəz sözü Çəmbərək və Qarakilsə şivələrində *alə:z* (söz ortasında uzanan ə səsi ilə) fonetik tərkibində də işlənir (4, 146-147).

Pencər. Azərbaycan dilinin şivələrində bu söz iki mənada işlənir. Belə ki, Basarkeçər, Çəmbərək, İrəvan, Üçkilsə, Vedi, Zəngibasar şivələrində bu dialektizm “*göyərtili*” mənasında, Çəmbərək şivəsində isə *quşəppəyi* mənasında çıxış edir. İraq-türkman ləhcələrində bu söz *pəncər* fonetik tərkibində *ot*, *pəncər* mənasını bildir (4, 302; 7, 388).

Söz sənətkarı aşağıdakı şeir mətnində tənqidi pafosu gücləndirmək məqsədilə bitki adı bildirən *pəncər* dialektizmindən istifadə etmişdir:

Səni də aldatdı dünyanın malı,

Zəhər Qələndərin, pəncər payını (13, 290).

Bu mətnə *pəncər* dialektizmi konkret nitq şəraitinə müvafiq üslubi siqlətə yiyələnir və mətnin obrazlı materialı olma səlahiyyəti qazanır.

Nəticə. Poeziyada digər nitq vahidləri kimi, bitki adlarını bildirən dialektizmlər də daha incə, daha həssas ifadə məcrasında fəaliyyət və hərəkətdədir. Dilimizin poetik imkanlarının tükənməzliyi orijinal hissi-emosional kontekstdə dialektizmlər vasitəsilə də açılır.

Ədəbiyyat

1. Hüseynov M. Dil və poeziya. Bakı, Elm, 2008, 434 s.
2. Nəbiyev B. Tənqid və ədəbi proses. Bakı, Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1976, 188 s.
3. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, 1964, 430 s.
4. Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan şivələrinin leksikası. Bakı, Elm və təhsil, 2011, 440 s.
5. Ələkbərzadə Ş. Ona yanırım ki... Bakı, Yazıçı, 1988, 181 s.
6. Hüseynova M. Azərbaycan poeziyasında dağ obrazı. Bakı, Vətən, 2013, 195 s.
7. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 568 s.
8. Aşıq Şəmşir. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Avrasiya-press, 2006, 280 s.
9. Mirzəyev H. Dərələyəz folkloru. Bakı, Elm, 2006, 630 s.
10. Котелова Н.З. Значение слова и его сочетаемость. Л., Наука, 1962, 48 стр.
11. Огольцев В.М. Устойчивые сравнения в системе фразеологии. Л., 1978, 160 стр.
12. Nağıqızı M. Ruhuna beşik sə, tanı, Vətəndir. Bakı, 2017, 228 s.
13. Ələsgər İ. Xalq aşığı. Bakı, Yazıçı, 1999, 400 s.